

STRAIPSNIAI

KAIMO MOKYTOJAS TARPUKARIO LIETUVOJE: LOJALUS VALDŽIAI IR AUTORITETAS VISUOMENEI

Dangiras Mačiulis

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

Šio straipsnio objektas – kaimo mokytojas tarpukario Lietuvoje, o tiksliau – pradinės mokyklos mokytojas tarpukario Lietuvos kaime. Antra vertus, kitokios mokyklos kaip pradinė kaime nebuvo, todėl šios mokyklos mokytoją pavadiname tiesiog kaimo mokytoju. Kaimo mokytojas mūsų dėmesį patraukė istorinėje sąmonėje įsivertinusiū portretu, kuriame jis vaizduojamas lojaliu valdžiai (dažnai ne tik lojaliu, bet ir aktyviai ją remiančiu) ir neabejotinu autoritetu jį supančioje aplinkoje. Būtent šis hipotetinis mokytojo gebėjimas suderinti nemeluotą lojalumą valdžiai, virstantį jos rėmimu (po 1926-ųjų perversmo tai reiškė autoritarinio A. Smetonos režimo rėmimą), su neginčijamu savo autoritetu jį supančioje aplinkoje ir paskatino atidžiau pažvelgti į lojalumo ir autoriteto santykį kaimo mokytojo kasdienybėje.

AR GALĖJO MOKYTOJAS LIKTI NELOJALUS?

Pradžiai šiek tiek statistikos apie Lietuvos gyventojus, mokyklas ir mokytojus. 1923 m. rugsėjo 17 d. Lietuvoje įvykusio pirmojo gyventojų surašymo duomenimis, 85,1% šalies gyventojų gyveno kaime ir vertėsi žemdirbyste, 67,4% vyresnių nei 10 metų šalies gyventojų (be Klaipėdos krašto) buvo raštingi – ženkli šių raštingųjų dalis mokėjo tik skaityti¹. 1918–1919 mokslo metų pabaigoje 1036 Lietuvos pradinėse mokyklose dirbo 1 232, o 38 aukštesniosiose bendrojo lavinimo mokyklose (gimnazijose ir progimnazijose 1920 m. sausio 1 d. duomenimis) – 374 mokytojai. Tarpukariu mokyklų ir mokytojų skaičius ženkliai išaugo – 1939 m. sausio 1 d. 2 334 Lietuvos (be Klaipėdos krašto) pradinėse mokyklose dirbo 5 384 mokytojai, o 91 gimnazijoje ir progimnazijoje – 1 564 mokytojai². Prie viso to dar būtų galima pridurti, jog privalo-

¹ Duomenys pagal: *Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926 m.*, Kaunas, 1927.

² Duomenys pagal: S. Kaubrys, *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis*, Vilnius, 2000.

mas pradinis išsilavinimas šalyje įvestas 1928 m., o kaime gyvenančių ir žemdirbyste besiverčiančių piliečių procentas tarpukariu iš esmės nepakito.

Šios kuklios statistikos pakanka įsitikinti išskirtine mokytojo socialine padėtimi to meto visuomenėje. Pirmiausia tai liečia pradinių mokyklų mokytojus, kurie gyveno ir dirbo supami plačiausio ir menkai išsilavinusio šalies gyventojų sluoksnio – valstietijos. Pradinės mokyklos mokytojo aplinka šiam tarsi avansu teikė aukštą socialinį statusą ir potencialų autoritetą. Dėl pastarosios savybės pradinės mokyklos mokytojai itin patraukliai atrodė visiems politiniams ar pasaulėžiūriniais judėjimams, geidusiems mokytojus matyti savo gretose. Maža to, visi politiniai ar pasaulėžiūriniai judėjimai troško mokytojus paversti savo organizacijų aktyvistais, suprasdami jų potencialioje įtakoje visuomenei slypinčią mobilizuojančią jėgą. Būta ne tik noro, bet ir bandymų paversti mokytoją bendražygiu, kartais net prieš jo valią. Tiesa, masinio pobūdžio šie reiškiniai neįgavo ir buvo reti, nes politinės kultūros stoką kompensuodavo parlamentinės demokratijos mechanizmas.

Aplinkybės pasikeičia po 1926-ųjų perversmo, kai įsitvirtinęs autoritarinis režimas pradeda ryžtingai ir nuosekliai mokytojus versti „bendražygiais“, reikalaujamas neapsiriboti pedagogine veikla mokykloje ir už mokyklos sienų ugdyti visuomenės lojalumą valdžiai. Tačiau mokytojas, tapęs lojalumo politiniam režimui ugdytoju, turėjo pats pasižymėti šia dorybe, kurios iš jo nepamiršta pareikalauti. Tuo tarpu suabejoti lojalumu pakako žinios, esą pradinės mokyklos mokytojas, gavęs iš Švietimo ministerijos mokyklai skirtus prezidento A. Smetonos portretus, pastarųjų sąmoningai nepakabino mokykloje taip parodydamas savo nenorą, jog „besimokantieji vaikučiai galėtų matyti ir geriaus pažinti savo Tautos vadą“³. Jei abejonių mokytojo lojalumu ir įtarimu simpatijomis opozicijai galėjo kilti šiam nedalyvavus prezidento sutikimo iškilmėse⁴, tai mokytojo simpatijos nuo valdžios nušalintam A. Voldemarui laikytos akivaizdžiu nelojalumo įrodymu⁵. Išiplieskus politinio režimo ir Katalikų bažnyčios konfliktui blogu tonu tapo ir pernelyg artimų santykių su dvasininkija palaikymas – „Jaunoji Lietuva“ Švietimo ministerijai taip skundė pradinių mokyklų inspektorių: „Vizituodamas mokyklas, insp. Gustaitis pirmiausia padaro vizitus klebonijai. Tai yra padaręs visose jo rajone esančiose parapijose. Klebonijų vizitavimas ir artimų santykių su klebonija palaikymas yra didelis kontrastas buv. II r. insp. p. Gvaldos ir visos tautininkijos taktikai“⁶.

Būsimų pedagogų lojalumo sekimas prasidėdavo mokytojų seminarijoje. 1928 m. birželio 8 d. Švietimo ministerijos I departamentas išsiuntinėjo konfidencialius raštus mokytojų seminarijų direktoriams ir pedagoginių kursų vedėjams reikalaujamas pristatyti abiturientų atestacijas⁷. Taigi švietimo ministerija nuolat gaudavo mokyto-

³ Dzūkų Dėdė, Lazdijai Seinų apskrityje (korespondencija, 1929 m. atsiųsta į „Tautos kelio“ redakciją), *LCVA*, f. 563, ap. 1, b. 162, l. 25.

⁴ Papilės pradžios mokyklos Nr. 1 vedėjo P. Šliauterio 1927 10 28 prašymas Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 755, l. 20.

⁵ VRM Piliečių apsaugos departamento 1933 06 30 raštas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2403, l. 63.

⁶ „Jaunosios Lietuvos“ sąjungos centro valdybos 1934 01 26 raštas Švietimo inspektorui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2856, l. 17.

⁷ Švietimo ministerijos I departamento 1928 06 08 raštai mokytojų seminarijų direktoriams ir pedagoginių kursų vedėjams, *LCVA*, f. 391, ap. 8, b. 125 a, l. 79–88.

jų seminarijų absolventų atestacijas, turėjusias įtakos ministerijos sprendimui, į kurią vietovę ir mokyklą paskirti dirbti absolventą. Švietimo ministeriją pasiekusiose mokytojų seminarijų abiturientų atestacijose pasitaikydavo ir tokių charakteristikų: „gana gabi ir energinga mergaitė, bet politiškai atžvilgiu sugadinta [...] ir dabar palaiko ryšius su kairiaisiais elementais [...] nebus gera mokytoja“⁸. Seminarijos direktoriaus atestacija, esą absolventė „gana religinga ir turi davatkišką pasaulėžiūrą“, o „pažiūros yra artimos ateitininkų ideologijai“ ir teiginys, jog ši „gali su laiku būti gera mokytoja, bet pareis ir nuo tų sąlygų, kuriose ji dirbs“, turėjo užkirsti kelią patekti jai į aplinką, kurioje aktyviai veikė katalikiškos organizacijos ar dvasininkija⁹. Tuo tarpu atestacija „yra grynai tautiškai valstybinio nusistatymo, dirbs visada tik tokį darbą, kurs bus naudingas tautai ir valstybei“¹⁰ turėjo tapti sėkmingos karjeros pradžia.

Pradinių mokyklų mokytojų nuotaikas, politines simpatijas ir lojalumą valdžiai sekė pradinių mokyklų inspektoriai. Būtent šiam teritoriniu principu apskrityse veikiančiam Švietimo ministerijos institutui valdžia patikėjo ne tik mokytojo pedagoginės kompetencijos, bet ir jo lojalumo valdžiai priežiūrą. Kaip teigė vienas to meto švietimo vadovų, inspektoriai – tiesioginė švietimo sistemos priežiūros institucija, tikrinanti ugdymą ir ta prasme, ar šis „vedamas valstybės pageidaujama linkme“¹¹. Taigi lojalumas bei pedagoginė kompetencija ir sudarė kartu tai, ką turėjo įvertinti inspektorius, – profesinį mokytojo tinkamumą. Tiesioginė mokytojo valdžia buvo inspektorius, o pastarojo rankose buvo dažniausiai ministerijos mokytojams taikyta drausminė nuobauda – perkėlimas dirbti kitur, o tai reiškė arba pažeminimą pareigose, arba gerokai prastesnes darbo sąlygas, o dažnai ir vieną ir kitą. Kaip teigė vienas jos veiksmingumu besišavintis ir siūlantis ją „profilaktikos tikslais“ panaudoti pradinių mokyklų inspektorius, ši priemonė buvo pakankamai veiksminga: „Kelių mokytojų nukėlimas bus aiškus pavyzdys visiems mokytojams, jog mokytojo šikioj ar tokioj formoj pasireiškęs iškrypimas iš pedagogui privalomos vėžės nebus toleruojamas, bet visu griežtumu smerkiamas“¹².

1929 m. Tauragės apskrities pradžios mokyklų inspektorius, teigdamas, jog II pradžios mokyklų rajone yra „gana didelis mokytojų skaičius, kurie dirba kairiosios ir dešinėsios opozicijos naudai“, prašė Švietimo ministerijos sutikimo pasiūlyti „dešinėsios opozicijos naudai veikiantiems mokytojams“ paduoti prašymus persikelti į kairiųjų pažiūrų apskritį, o mokytojus, simpatizuojančius kairiajai opozicijai, perkelti „į dešiniųjų pažiūrų apskritį“¹³. Šis pradžios mokyklų inspektoriaus siūlymas opozicijai simpatizuojančių mokytoją perkelti į priešingą jo pasaulėžiūrai aplinką buvo

⁸ Švietimo ministerijai pristatytos Tauragės mokytojų seminarijos 1927–1928 metų abiturientų atestacijos, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2413, l. 278–285.

⁹ E. Maziliauskaitės, baigusios 1932 m. Tauragės mokytojų seminariją, atestacija, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2403, l. 3.

¹⁰ F. Grumbino, baigusio 1931 m. Tauragės mokytojų seminariją, atestacija, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2403, l. 19.

¹¹ Inspektorių darbo metodika. Pedagoginio instituto dir. M. Mačernio paskaita prad. m-lų inspektorių konferencijoje vasario 4 d., *Tautos mokykla*, 1938, Nr. 4, p. 94.

¹² Šiaulių aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1929 07 20 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1023, l. 215–216.

¹³ Tauragės aps. pradžios mokyklų inspektoriaus 1929 08 26 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 8, b. 125 a, l. 62.

įprasta praktika – kairiųjų pažiūrų mokytojas atsidurdavo katalikiškoje aplinkoje¹⁴, o savo lenkiškumo neslepantis – toliau nuo lenkiškos aplinkos¹⁵. Inspektorius pasiūlydavo, o ministerija iš esmės tik formaliai patvirtindavo sprendimą simpatijas krikdemams jaučiantį mokytoją „iškelti kur nors į Zarasų apskr.“, „vokietininką“ – „kur nors į Lietuvos vidurį“, o simpatizuojantį socialdemokratams „nukelti kur nors į kaimą“¹⁶. Atleisti mokytoją, suabejojus pastarojo lojalumu, neskubėta ir perkėlimas dirbti kitur, reiškiantis pažeminimą pareigose ir blogesnes darbo sąlygas, tapo įprasta nuobauda. Tokią valdžios poziciją lėmė keletas priežasčių. Viena vertus, pats A. Smetonos valdžios pasirinktas nusaikaus autoritarizmo kelias skatino rinktis nuosaikios prievartos priemones. Kita vertus, mokytojų nelojalumo apraiškos negrėsė virsti atviru priešišku politiniam režimui, todėl valdžia, siekdama nedemokratinio politinio režimo maskuotės, buvo pasirengusi užmesti akis į kai kurias nelojalumo apraiškas ar ieškoti nuosaikios prievartos mechanizmo. Apsiriboti nuosaikia prievarta valdžiai leido ir iš esmės beteisė mokytojų padėtis, skatinanti pastarųjų konformizmą. Beteisę mokytojų padėtį liudija tai, jog inspektoriai paprastai visus mokytojus priversdavo savo noru parašyti prašymą perkelti dirbti kitur. Eiti į atvirą konfliktą su inspektoriumi, nuo kurio vieno iš esmės priklausė jo karjera, net gindamas savo teises mokytojas nedrįso, o kreiptis tiesiogiai į Švietimo ministeriją pastarajam trukdė ministerijos nustatyti subordinacijos principai. Tuo tarpu pasitraukti iš mokyklos to meto sąlygomis mokytojui reiškė tapti potencialiu bedarbiu – galimybės rasti ne fizinio pobūdžio darbą buvo menkos.

Inspektorius pagalbininku sergėjęs lojalumą tapo akyumo nestokojanti slaptoji policija. Mokytojai ne taip jau retai pakliūdavo į piliečių politinį lojalumą sekusios slaptosios policijos akiratį. Švietimo ministeriją pasiekdavo Vidaus reikalų ministerijos pranešimai apie seminarijos absolventus, kuriuos dėl politinių simpatijų derėtų „vengti paskirti mokytojais“¹⁷. Marijampolės kriminalinės policijos punkto 1931 m. vedėjo raportas, kuriame pateiktos 90 apskrities mokytojų charakteristikos, rodo, jog mokytojų nuotaikos ir politinės simpatijos atidžiai sekto. Šiame raporte esančios mokytojų charakteristikos – „visa šeima auklėjama rusiškoj dvasioj, nes žmona rusė. Dabar priklauso Dr. Basan. Mok. S., bet tik iš reikalo“; „anksčiau ir dabar palanki krikdemams, bet būdama miškų urėdo žmona, viešai to parodyti vengia“; „palanki k. demams, bet dabar vengia tai parodyti ir dedasi palanki tautin.“; „buv. Ateitininkas, dabar dedasi tautininku, bet savo nusistatymo nepareiškia“¹⁸ – liudija, jog mokytojo politinės simpatijos sekto sistemingai, todėl pastarojo vieša laikysena ne visada tapdavo pakankamu lojalumo įrodymu. Paprastai informacija

¹⁴ Kėdainių aps. I rajono pradžios mokyklų inspektorius 1933 08 25 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2856, l. 75.

¹⁵ Seinų apskrities pradžios mokyklų inspektorius 1939 07 27 raštas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2627, l. 29.

¹⁶ Raseinių apskrities II rajono pradžios mokyklų inspektorius 1933 09 07 raštas Švietimo ministerijos I departamentui (mokytojų sąrašas su paaiškinimais), *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 687, l. 111.

¹⁷ VRM Kriminalinės policijos 1931 05 05 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2458, l. 169.

¹⁸ Marijampolės kriminalinės policijos punkto vedėjo 1931 10 31 raportas Kriminalinės policijos III rajono viršininkui, *LCVA*, f. 378, ap. 3, b. 559, l. 60–61.

apie lojalumu valdžiai nepasižyminčius mokytojus slaptoji policija pasidalydavo su atitinkamo rajono pradžios mokyklų inspektoriumi ir šis pasirūpindavo, jog mokytojas, kuris, tarkime, „suspėjo susisėbrauti ir palaikyti politinius ryšius su vietos krik. – demokr. partijos veikėjais ir šalininkais“¹⁹ ar kitais vyriausybei nelojaliais politiniais ar visuomeniniais judėjimais, atsidurtų jo politinėms ir pasaulėžiūrinėms simpatijoms priešiškoje aplinkoje.

Sekančių mokytojų lojalumą netrūko – tarp jų ir 1928 m. įsikūrusi pusiau slapta prorežiminė Lietuvos tautinės apsaugos „Geležinis vilkas“ organizacija, savo siekiu paskelbusi suvienyti „visus atgimusius dorus lietuvius, naujos santvarkos kovotojus į kuopas kovai su antitautišku ir svetimu, priešvalstybiniu gaivalu“ bei kovoti „su pražūtingu mūsų Tautai ir valstybei partingumu ir visomis ardančiomis lietuvių vienybę pajėgomis“²⁰. 1928 m. šios organizacijos vyriausiasis štabas išleido aplinkraštį, kuriame reikalaujama neatidėliojant surinkti žinias apie netinkamus mokytojus, „kvalifikuojant konkrečiai jų netinkamumą“²¹. Iš vietų pasipylė agentų pranešimai²². Samprotauta, jog „gerai parinktas kadras tam tikrų pažiūrų mokytojų, turinčių betarpius santykius su plačiais gyventojų sluoksniais, gali nemažai patarnauti sustiprinimui opozicijos avanpostų provincijoje ir iššaukti nepageidaujamų politinių davinių“²³, todėl stebėti visi simpatijas lenkams ar opozicijai jaučiantys mokytojai. Be to, „Geležinis vilkas“ siekė paveikti mokytojų skyrimą atsižvelgdamas į savo organizacijos interesus – norėta, jog „didesniuose žmonių susibūrimo centruose: miesteliuose, bažnytkaimiuose, prie valsčių būtų savų žmonių“²⁴.

Platų užmojų turėjusios „Geležinio vilko“ organizacijos veikla nutrūko neįsibėgėjusi, tačiau jo nestokojo kitos politiniam režimui subordinuotos visuomeninės organizacijos. Jos ne tik sekė mokytojų lojalumą, bet ir siekė paveikti mokytojų skyrimą sau palankia linkme, norėdamos juos paversti savo organizacijų aktyvistais. Tautininkų sąjungos Vyriausioji valdyba 1934-ųjų birželį aplinkraščiu kreipėsi į Tautininkų sąjungos apskričių valdybų pirmininkus prašydama atsiųsti visų apskrities mokyklų mokytojų kėlimo projektus, kurie „turėjo būti sudaryti atsižvelgiant į tautiškųjų organizacijų reikalus“²⁵. Netrukus tokį projektą parengė LTS Telšių apskrities pirmininkas. Nors pastarasis (kuris tuo pat metu buvo ir Telšių aps. pradinių mokyklų inspektoriumi) teigė, jog mokytojų kėlimo projektas buvo sudarytas „atsižvelgiant į pedagoginį darbą ir tautiškųjų organizacijų reikalus“, tačiau jo paties patikslinta mokytojų skyrimo motyvacija atskleidžia, jog mokytojai kelti pirmiausia atsi-

¹⁹ Mažeikių aps. pradžios mokyklų inspektoriaus 1930 07 29 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 8, b. 125 a, l. 17.

²⁰ Lietuvos tautinės apsaugos „Geležinio vilko“ statutas, *LCVA*, f. 563, ap. 1, b. 2, l. 40–41.

²¹ „Geležinio vilko“ vyriausiojo štabo 1928 05 23 raštas grupių vadams, *LCVA*, f. 563, ap. 1, b. 1, l. 39.

²² „Geležinio vilko“ agentūriniai pranešimai, *LCVA*, f. 563, ap. 1, b. 177.

²³ „Geležinio vilko“ Kretingos grupės štabo Informacijų skyriaus viršininko 1928 10 21 raportas Kretingos grupės vadui, *LCVA*, f. 563, ap. 1, b. 167, l. 88.

²⁴ „Geležinio vilko“ Seinų grupės štabo 1928 10 17 raportas vyriausiajam štabui, *LCVA*, f. 563, ap. 1, b. 162, l. 81.

²⁵ Telšių aps. I rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1934 08 13 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 803, l. 36.

žvelgiant į „tautiškųjų organizacijų reikalus“ – tiesiog vienoje ar kitoje Telšių apskrities vietovėje pasigedus žmogaus, galinčio organizuoti tautininkų ar jaunalietuvių veiklą²⁶. 1932 m. Panevėžio apskrities tautininkai, skųsdamiesi, jog „Panevėžio apskritis, turėdama savo centre gan veiklą KVC darbininką vyskupą Paltaroką, tautiško darbo atžvilgiu yra bene blogiausioje būklėje“, LTS Centro valdybos prašė padaryti atitinkamus mokytojų kėlimus Panevėžio apskrityje²⁷. Panašių „pageidavimų“ nestokojo ir jaunalietuviai, 1931 m. LMTS pateikę sąrašą vietų, kuriose reikalingi „tautiškai nusistatę mokytojai“, ir prašydami „pasistengti, kad į tas vietas tautiškų pažiūrų mokytojai tikrai būtų paskirti“²⁸.

Į pradinės mokyklos mokytoją savo dėmesį nukreipė ne tik įvairios politinio režimo atrama tapusios visuomeninės organizacijos. Valdžios institucijos taip pat nesnaudė, siekdamos pasinaudoti mokytojo padėtimi saviems tikslams. Krašto apsaugos ministerija, pastebėjusi, jog „tautos karinime stipriausias faktorius – mokykla. Todėl kiekvienas mokytojas, ypač pradžios mokyklos, turi būti pakankamai pasirengęs, kad galėtų jaunuomenę auklėti ir rengti karinimo kryptyje“, 1935 m. Švietimo ministerijos prašė, „kad mokytojai, atsargos karininkai, būtų skiriami į didesnių centrų, miestelių ir bažnytkaimių mokyklas, o jeigu į kaimus, tai bent į geresnes susisiekimo atžvilgiu vietas“²⁹. Panašių KAM ir Šaulių sąjungos pageidavimų netrūko ir vėliau – keleriems metams praslinkus Šakių apskrities karo komendantas, teigdamas, esą „gyvenimo praktika parodė, kad geriausia būrių vadų vietoms tinka pradinių mokyklų mokytojai“, Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektoriaus prašė „neatsisakyti padaryti atitinkamų žygių“, kad į Gelgaudiškio pradinę mokyklą būtų paskirtas šauliams vadovauti tinkamas mokytojas³⁰.

Politiniam režimui iš mokytojų pareikalavus besąlygiško lojalumo įrodymų, tas lojalumas netrukus virto aktyviu režimo rėmimu, paprastai pasireiškusiu veikla valdžios globojamose visuomeninės organizacijose. Reikšmingą vaidmenį čia suvaidino ir Lietuvių mokytojų tautininkų Dr. J. Basanavičiaus sąjunga, kurios absoliučią narių daugumą sudarė pradinių mokyklų mokytojai. Ši sąjunga, peržengusi profesiniam mokytojų susivienijimui įprastas veiklos ribas, tapo mokytojų socialinės kontrolės institucija, ne tik palaikančia jai priklausančių narių lojalumą valdžiai, bet ir mobilizuojančia savo narius socialinės politinio režimo atramos konstravimui ir visuomenės indoktrinavimui³¹. Tuo tarpu Švietimo ministerija, svarsdydama mokytojų skyrimą, savo ruožtu pradeda atsižvelgti į mokytojų visuomeninį

²⁶ LTS Telšių apskrities valdybos 1934 08 13 raštas LTS Vyriausiajai valdybai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 803, l. 37–38.

²⁷ LTS Panevėžio apskrities komiteto 1932 08 12 raštas LTS Centro valdybai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2458, l. 31–32.

²⁸ Lietuvių tautiško jaunimo „Jaunosios Lietuvos“ sąjungos Centro valdybos 1931 07 raštas Lietuvių mokytojų tautininkų sąjungos Centro valdybai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2458, l. 144–147.

²⁹ Krašto apsaugos ministerijos 1935 05 10 raštas Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2496, l. 162.

³⁰ KAM Šakių aps. komendantūros 1939 04 28 raštas Šakių aps. pradžios mokyklų inspektoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2673, l. 29.

³¹ Plačiau apie tai: D. Mačiulis, Lietuvių mokytojų tautininkų Dr. J. Basanavičiaus sąjungos veikla (1927–1940), *Lituanistica*, 2004, Nr. 3, p. 1–21.

aktyvumą. Štai kaip 1933 m. Ukmergės aps. pradinių mokyklų inspektorius motyvavo pasiūlymus perkelti mokytojus: į Kiauklių pradžios mokyklą atkelti veiklesnius mokytojus, o ten dirbančią mokytoją Uršulę Karčiauskiene, kuri „labai silpna mokytoja ir visai neveikli“, perkelti į tokią mokyklą, kur ši galėtų dirbti „artimesnė vedėjo priežiūroj“, į kitas mokyklas perkelti Gelvonų pradžios mokyklos mokytoją Viktorą Zavišą, kuris „labai apsileidęs, ypatingai visuomeniniame darbe“, ir Ambraziškių pradžios mokyklos mokytoją Mikaliną Matijošaitienę, kuri „pasi-duoda lenkuojančių žmonių įtakai, su jais intriguoja prieš savo vedėją ir neprisi-deda prie visuomeninio darbo“³². Inspektoriaus atestacija – „moko neblogai, bet kaippo lietuvi, girdėjau, yra netinkamo elgesio: savo apylinkė nepalaiko lietuviškos dvasios (seniau net palaikiusi lenkų kalbą!)“ – švietimo ministrui padėjo apsispręsti šią mokytoją iškelti, tuo tarpu vidutiniškai dirbantį, bet visuomenine veikla pasižymintį mokytoją nuspręsta palikti³³. Antra vertus, mokytojo veikla tautinėse organizacijose turėjo apsaugoti nuo abejonių jo lojalumu. Štai kaip mokinių tėvai, be abejonės, paties mokytojo pamokyti, gynė mokytoją: „Mokyklos vedėjas neapsiriboja tik mokyklos darbu, jis dirba kultūrinėse, ekonominėse organizacijose. Dažniausiai yra išrinktas į organizacijų valdybas. Žiūrėk, vedėjas vienur skaito paskaitą, kitur daro pranešimą, o per tautos šventes sako visuomenei kalbas“³⁴. O štai Musninkų apylinkės „susipratusių lietuvių“ argumentai prašant „grąžinti į mūsų neskaitlingą susipratusių lietuvių būrelį nepakeičiamą atitautinimo darbininką mokytoją Bakšį“: „Paskutiniu laiku dirbo Kaimynų mokykloje, Kaimynų kaime, kuris nepriklausomybės karo metu davė keletą savanorių lenkų legionams, o nė vieno Lietuvos kariuomenei. Šiandien šiame kaime pas daugelį galima rasti lietuvišką spausdintą žodį – laikraščius [...] Mokytojas Bakšys gražia savo iškalba sugeba auklėti visuomenę, sugebėjo sąmoningai skiepyti visuomenėje pagarbą autoritetui, savai lietuviškai valstybei ir valdžiai, tautinių švenčių progą“³⁵. Kartais pačios visuomeninės organizacijos stodavo ginti savo nario – mokytojo³⁶. Vienas mokytojas savo aktyvią visuomeninę veiklą Švietimo ministerijai įrodinėjo net Vilniui vaduoti sąjungos išduota pažyma, kurioje buvo teigiama: „Savo patriotiškomis prakalbomis tautiškų švenčių progą ir vertingomis paskaitomis [...] jis žadino Tėvynės meilę ir skiepijo kilnias patriotizmo, valstybingumo ir doros idėjas“³⁷. Dalyvavimas tautinės provyriausybinių organizacijų veikloje tapo įprasta aki-vaizdaus politinio lojalumo raiška ir savotišku mokytojo socialinio saugumo garan-tu. Išties būta atvejų, kai svarstant mokytojų perkėlimą „labiau už kitus apsileidęs

³² Ukmergės aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1933 09 22 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 1690, ap. 1, b. 18, l. 202.

³³ Ukmergės aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1933 08 20 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 843, l. 69.

³⁴ Kuršėnų pradžios mokyklos Nr. 1 Tėvų komiteto 1940 01 31 raštas Švietimo minis-terijos Pradžios mokslo departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2676, l. 172.

³⁵ Musninkų ir apylinkės susipratusių lietuvių visuomenės prašymas Švietimo ministrui [1934 m.], *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 844, l. 328.

³⁶ Išlaužo apylinkės Tėvų komiteto, mokinių tėvų ir Išlaužo 38-o šaulių būrio 1930 05 12 skundas Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 627, l. 308.

³⁷ Vilniui vaduoti sąjungos Eržvilko skyriaus 1931 06 25 išduotas pažymėjimas, *LCVA*, f. 391, ap. 7, b. 435, l. 4.

savo pareigose“, bet „geras visuomenės veikėjas, daug pasidarbavęs ir turįs nemažą nuopelną“ pedagogas tapdavo nepajudinamu³⁸, o inspektoriaus sprendimas prastą pedagogą, tačiau aktyvų Tautininkų sąjungos narį pažeminti pareigose perkeltiant į kitą mokyklą partinių mokytojo bendražygių buvo įvertintas kaip nepelnyta skriauda mokytojui tautininkui ir tautiškoms organizacijoms reikalaujant, jog tokia „skriauda būtų atitaisyta“³⁹.

Mokytojams, dirbantiems valsčiuose greta administracinės linijos su Lenkija, kelti didesni reikalavimai – Švietimo ministerijos teigimu, iš šiuose valsčiuose dirbančių mokytojų „reikalaujama daugiau veiklumo ir iniciatyvos“⁴⁰. Pasak Trakų apskr. pradžios mokyklų inspektoriaus, „ten kur mokytojai tikri patrijotai, vaikai mokykloje ir už mokyklos sienų kalbasi lietuviškai ir rodo prisirišimą prie lietuviybės“⁴¹. Švietimo ministerijai pasidalijus abejonėmis su Ukmergės apskr. pradžios mokyklų inspektoriu dėl kai kurių šios apskrities mokytojų tinkamumo dirbti vietovėse, kuriose gyventojų tautinė sudėtis buvo mišri, inspektorius pasiūlė šiuos mokytojus „nukelti į grynai lietuvišką kraštą“ arba atleisti⁴². Keleriems metams praslinkus minėtasis inspektorius, persiūsdamas ministerijai paduotą mokytojos Janinos Driliauskaitės prašymą dėl darbo, siūlė leisti šiai mokytojai dirbti „kur nors Suvalkijoje (Marijampolės, Vilkaviškio ar Šakių apskr.), kur žmonės nevartoja lenkų kalbos, nes turimomis žiniomis sakyta mokytoja yra kilusi iš aplenkintos šeimos ir privatinčiame gyvenime pati plačiai vartoja lenkų kalbą“, tačiau Ukmergės apskr., „kur žmonės aplenkėję, neleistina“⁴³. Praktika, kai simpatijas lenkams reiškiantis pradinės mokyklos mokytojas keltas iš „sulenkinto rajono“, o jo vieton atkeliamas „aiškos lietuviškos orientacijos mokytojas“, buvo įprasta. Atsakymu į klausimą, kas liudijo mokytojo lenkiškas simpatijas, gali būti ši Trakų apskr. pradžios mokyklų inspektoriaus pateikta charakteristika: „Pasikalbėjus su vietos kaimo gyventojais pastebėta, kad jie į pasveikinimus lietuviškai atsakinėja lenkiškai, mokyklinio amžiaus vaikai užkalbinti lietuviškai šneka lenkiškai. Mokytojos kelių metų darbo, kad sulietuvinti gyventojus taip ir nesijaučia“⁴⁴. Taigi mokytojui teko atsakomybė ne tik už aplinkos, kurioje jis gyveno, lojalumo valdžiai, bet ir tautinės tapatybės ugdymą, todėl, valdžios nuomone, mokytojo darbui iš esmės netiko asmuo, inspektoriaus charakterizuotas kaip „tautinis indiferentas“⁴⁵.

Mokytojui patikėta tautiškumo ugdymo misija reikalavo kovoti su visomis, val-

³⁸ Biržų aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1932 11 05 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 539, l. 75.

³⁹ Lietuvių tautininkų sąjungos Ukmergės apskrities komiteto 1933 04 07 posėdžio protokolas Nr. 10, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2530, l. 13.

⁴⁰ Švietimo ministerijos I departamento 1933 08 17 raštas Ukmergės aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriui, *LCVA*, f. 1690, ap. 1, b. 18, l. 298.

⁴¹ Trakų aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1930 07 10 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2413, l. 157.

⁴² Ukmergės aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1933 08 20 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 1690, ap. 1, b. 18, l. 299.

⁴³ Ukmergės aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1936 11 11 raštas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamentui, *LCVA*, f. 1690, ap. 1, b. 18, l. 80.

⁴⁴ Trakų aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1930 07 10 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2413, l. 157.

⁴⁵ *Ibid.*

džios akimis žiūrint, visuomenės nutautėjimo apraiškomis – tarp jų ir „sulatvėjimo“, kurios ryškiausios buvo šiauriniuose Lietuvos pakraščiuose. 1934 m. Biržų apskr. viršininkas teigė, jog „kovoti su jau išgalėjusiu ir dabar skleidžiamu latviškumu patogiau per mūsų pradžios mokyklas ir tų mokyklų mokytojus“, todėl į pasienio rajonuose esančias pradžios mokyklas siūlė skirti „rimtus, tautiškai susipratusius, pakankamai išprususius ir darbščius mokytojus“. Pirmenybę jis teikė mokytojams vyrams, kaip labiau tinkantiems visuomeninei veiklai organizuoti, šį teiginį pagrįsdamas faktais: „Šiemet, į Kėželių pradžios mokyklą, vietoje vyro buvo atkelta mokytoja panelė. To pasikeitimo rezultate tuojau išnyko ten veikęs šaulių būrys, beliko tik būrio bibliotekos knygos“⁴⁶. Deklaruojami šilčiausi jausmai broliškai latvių tautai netrukdė susirūpinti Žeimelio pradinės latvių mokyklos vedėja, kuri, Piliečių apsaugos departamento teigimu, „taip moka suvilioti sulatvėjusius gyventojus lietuvius, kad šie savo vaikus leidžia į latvių pradžios mokyklą“, ir pasiūlyti šią mokytoją perkelti į kitą mokyklą, esančią toliau nuo Latvijos sienos⁴⁷.

Mokytojo lojalumas, virtęs aktyviu režimo rėmimu, akivaizdžiausiai pasireiškiančiu veikla valdžios globojamose visuomeninėse organizacijose, savaime pavertė jį neoficialiu valdžios atstovu kaime. Tai atitiko ir valdžios nuostatas – 1938 m. rudens Telšiuose vykusiam apskrities LMS narių suvažiavime kaip svečias dalyvavęs vienas iš Švietimo ministerijos vadovų paragino mokytojus savo darbą laikyti politiniu darbu, pridurdamas: „visi mokytojai turi tapti politiškai savo tautos atžvilgiu“⁴⁸.

AR LENGVA BŪTI AUTORITETU?

Mokytojas P. Pakštaitis 1937 m. „Naujoje Romuvoje“ rašė: „Kaimo bei bažnyt-kaimio mokytojas yra apylinkės švietėjas, auklėtojas, patarėjas ir vadas, nes jam pakeisti šiuo tarpu kaime trūksta inteligentinių pajėgų. Jei kas manytų, kad mokytojas gali apsiriboti mokyklos sienomis ir už jų nieko daugiau nebematyti, tai skaudžiai klysta“. Mokytojui, pasak jo, tenka ne tik mokyti vaikus, bet kartu „šviesti ir auklėti likusią apylinkės visuomenės dalį [...] gyvu pavyzdžiu bei autoritetu šviesti jiems gyvenimo kelią, padėti kovoje su pražūtingais papročiais bei ydomis ir sudaryti sąlygas šviestis ir kultūrėti“⁴⁹. P. Pakštaitis mokytoją pavadino „rimčiausiu tarpininku tarp vyriausybės ir visuomenės“, savo autoritetu galinčiu pasiekti gerokai daugiau nei spauda ar kitos priemonės⁵⁰.

Valdžia jau seniai buvo atkreipusi dėmesį į mokytoją kaip potencialų tarpininką tarp valdžios ir visuomenės. Pasak A. Smetonos, „niekas taip arti neprieina žmonių, kaip mokytojas, dėl to niekas negali turėti jiems tiek daug įtakos kaip

⁴⁶ Biržų apskrities viršininko 1934 06 19 raštas Piliečių apsaugos departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2856, l. 159.

⁴⁷ Piliečių apsaugos departamento 1929 08 08 žinios Nr. 13, *LCVA*, f. 378, ap. 3, b. 562, l. 160.

⁴⁸ LMS Telšių apskrities visuotinio narių suvažiavimo, įvykusio 1938 m. lapkričio 26 d., protokolas, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 200, l. 68.

⁴⁹ P. Pakštaitis, Mokytojo autoritetas visuomenėje ir realybė, *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 18, p. 406.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 407.

jis⁵¹. Maža to, mokytojas jį supančios aplinkos akyse jau buvo virtęs neoficialiu valdžios atstovu kaime, o valdžia naudojosi mokytojo autoritetu stiprindama visuomenėje savo autoritetą ir diegdama lojalumą politiniam režimui. Kartais tai įgaudavo net kampanijų pobūdį, kaip antai 1936 m. artėjant rinkimams į Seimą. Tuomet mokytojams, kurie esą „gali žymiai pakelti žmonių politinę sąmonę“, nurodyta bendraujant su kaimo žmonėmis naudotis kiekviena proga „tinkamai nušviesti žmonėms momento svarbumą ir paskatinti juos aktingai dalyvauti seimo rinkimuose“⁵².

Tačiau tam, kad mokytojas efektingai atliktų tarpininko tarp valdžios ir visuomenės (ar neoficialaus valdžios atstovo) vaidmenį bei stiprintų valdžios autoritetą visuomenėje ir visuomenės lojalumą valdžiai, jis pats turėjo tapti nekvestionuojamu autoritetu. Taip mokytojo autoritetas virto ne tik jo paties, bet ir valdžios rūpesčiu. Tuo tarpu tapti tokiu autoritetu mokytojui ne visada buvo lengva, nepaisant to, jog supanti aplinka pati tarsi avansu teikė aukštą socialinį statusą ir potencialų autoritetą. Tačiau įtvirtinti jį teko pačiam mokytojui, o čia jo dažnai laukė nemenki išbandymai. Mokytojas Steponas Černius paskaitoje „Mokytojų autoritetas mokykloje ir visuomenėje“, 1937 m. skaitytoje Biržų apskrities mokytojų konferencijoje, mokytojo autoritetą žeminančius reiškinius suskirstė į priklausančius nuo paties mokytojo ir nuo jo nepriklausančius. Antrajai grupei teko mokytojo darbo nevertinimas, konfliktai su gyventojais dėl mokyklos patalpų ir mokytojų butų, konfliktai su mokinių tėvais dėl vaikų švaros ir palikimo antriems metams, visuomenės nepasitenkinimas mokytojų visuomeniniu aktyvumu, savivaldybių nesiskaitymas su mokytojų reikalavimais dėl mokyklų ir švietimo reikalų, atskirų asmenų ambicijų ar turtinių interesų padiktuoti skundai prieš mokytojus⁵³.

Turbūt rūščiausiu išbandymu mokytojo autoritetui tapo konservatyvioje kaimo bendruomenėje egzistavusios dorovinės normos. Kaimo bendruomenė jokių žmogiškų silpnybių mokytojui atleisti nesiruošė. Lygiai taip pat neatlaidžiai žvelgė ir valdžia, kuri dabodama mokytojo autoritetą buvo priversta skaitytis su konservatyvios kaimo bendruomenės nuomone ir perimti jos suformuotas dorovines normas. Skundus tyrusio pradžios mokyklų vizitatoriaus teiginiai, jog viena mokytoja „vakarus, o kartais ir naktis praleidžianti pas valsčiaus raštvedį“, jog kita „meilinis ir vedžiojusi“ su vedusiu policininku ir jį „galutinai atskyrusi nuo žmonos“, vizitoriui tapo pakankamu pagrindu padaryti išvadą, jog šios mokytojos negali būti mokytojomis, „nes jos nė kiek negerbia mokytojo vardo“⁵⁴. Reikėtų pridurti, jog patriarchalinė kaimo bendruomenė moterims mokytojoms buvo dar griežtesnė nei vyrams, ir netinkamu mokytojais elgesiu galėjo tapti važiavimas

⁵¹ Valstybės Prezidento A. Smetonos kalba, pasakyta š. m. gegužės mėn. 25 d. mok. Tautininkų dr. J. Basanavičiaus s-gos visuotiniam skyrių atstovų suvažiavime, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 11, p. 194.

⁵² LMS Trakų apskrities 1936 05 28 raštas LMS Aukštadvario skyriaus pirmininkui, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b.18, l. 21.

⁵³ Mokytojo Stepono Černiaus paskaita „Mokytojų autoritetas mokykloje ir visuomenėje“, skaityta Biržų apskrities I rajono pradžios mokyklų mokytojų konferencijoje, vykusioje 1937 01 29–30 Pasvalyje, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2599, l. 229–230.

⁵⁴ Pradžios mokyklų vizitatoriaus J. Puodžiukyno 1926 02 06 pranešimas ŠM pradžios mokslo tarėjui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 560, l. 26–28

dviračiu ar vaikščiojimas į kaimo jaunimo vakarėlius, o kaltinimas, jog „mokytoja susideda su kitais vyrais“, galėjo reikšti tik tai, jog ji išsiskyrusi su vyru⁵⁵.

Nusižengti konservatyvaus kaimo moralinėms normoms buvo paprasta. Mokytojo apsigyvenimas pas sužadėtinę, kurios vyras prieš dešimtį metų buvo dingęs pasauliniame kare, aplinkinių buvo įvertintas kaip mokytojo svetimoteriavimas⁵⁶. Bendruomenės nepasitenkinimo ir skundo laisvu mokytojo elgesiu priežastimi galėjo tapti tai, jog mokytojas „dienos metu vaikščiojęs rankomis susikabinęs su žydo tarnaitė“. Šį skundą tyręs mokyklų inspektorius vadovavosi panašiais nepriekaištingo mokytojo elgesio kriterijais – jam atrodė, jog mokytojas per vestuves neturėtų šokdinti tik vienos moters, nes tai „pakankamai duoda pagrindo paskleisti negeistiniams gandams“⁵⁷. Jei mokytojo draugystė su žydo tarnaitė visuomenei atrodė akivaizdžiu mezaliansu, tai ką kalbėti apie mokytojos draugystę su čigonų tautybės jaunuoliu, kuri, pasak inspektoriaus, „apylinkėje yra sukėlus tiesiog „sensaciją“, nusistebėjimo ir įvairių kalbų, žeminančių tiek jos pačios, tiek ir kitų mokytojų autoritetą“. Inspektoriaus nuomone, „flirtas su čigoniuku – šiaip ar taip per daug jau žemas dalykas, pirmiausia kompromituojas ją pačią, kaip mokytoją, o tuo pačiu žemina vardą ir kitų mokytojų“⁵⁸. „Mezaliansą“ lėmė ne turtas, bet skirtingas socialinis statusas. Inspektoriaus nežavėjo galimos mokytojos vedybos su „paprastu kaimiečiu“, ir nesvarbu, jog šis „paprastas kaimietis“ turėjo nuosavą krautuvę – svarbu buvo ne sutuoktinio turtas, bet jo socialinis statusas: mokytoja „ištekėjusi už paprasto kaimiečio, lyg ir sukaimėja“⁵⁹. Mokytojo autoritetas grįstas jo socialiniu statusu, kuris įpareigojo tam tikrą laikyseną. Nors niekas mokytojui nedraudė ūkininkauti, tačiau švietimo ministerija tokiu papildomu mokytojo užsiėmimu nesidžiaugė, nes jai atrodė, jog tai nesiderina su mokytojo socialiniu statusu ir kenkia jo autoritetui. Beje, toks mokytojo papildomas užsiėmimas dažnai tapdavo skundų priežastimi – esą mokytojas daugiau dėmesio skiria ūkininkavimui nei pedagoginei veiklai. Tada jau tekdavo saugant mokytojo autoritetą perkelti jį dirbti į kitą mokyklą, kad mokytojas „galėtų sėkmingai eiti pareigas toli nuo ūkio, kur jo niekas nepažįsta“⁶⁰.

Dar didesni moraliniai reikalavimai lietuviškos pradinės mokyklos mokytojui kelti „sulenkėjusiose“ vietovėse. Čia ne tik pageidauta aktyvesnės mokytojo visuomeninės veiklos, turinčios sulietuvinti vietinę bendruomenę, bet dar atidžiau

⁵⁵ Kauno aps. I rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1927 12 20 raštas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 565, l. 526–527.

⁵⁶ Daubariškių pradinės mokyklos mokytojo Povilo Didžiariečio 1927 12 16 pasiaiškinimas Ukmergės aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriui; Kaišiadorių vyskupo 1927 11 11 raštas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1006, l. 275, 278.

⁵⁷ Šiaulių aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1927 09 03 raštas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 756, l. 243–244.

⁵⁸ Šiaulių aps. III rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1932 08 12 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2458, l. 33.

⁵⁹ Ukmergės aps. pradžios mokyklų inspektoriaus 1932 05 10 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 842, l. 272.

⁶⁰ Šiaulių aps. III rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1938 08 10 raštas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2632, l. 131.

stebėta mokytojo moralinė reputacija. 1927 m. rugsėjo 23 d. Turžėnų valsčiaus valdyba kreipėsi į Kauno apskr. pradžinių mokyklų inspektorių prašydama pakeisti pradinės mokyklos mokytoją Karmėlavoje ne tik dėl jos neveiklumo, dėl kurio „išsiskverbė Karmėlavoje lenkų mokykla“, bet ir dėl dažnų mokytojos šeimyninių barnių su vyru, kuris, pasak valsčiaus valdybos, „atrodo geru „bziku““⁶¹. Savo ruožtu inspektorius, pastebėjęs, jog valdybos prašyme išdėstyti faktai liečia ne mokytoją, bet jos vyrą, tuo pat metu pripažino, jog „sulenkindame krašte turėtų būti parodytas kuo didžiausias taktas“, ir ministerijai pasiūlė mokytoją perkelti dirbti kitur⁶². Lygiai taip pat atidžiai sekta pačių mokyklų inspektorių moralinė reputacija. 1936 m. girtą barnį savo namuose Širvintuose sukėlusį pradžinių mokyklų inspektorių pasiūlyta perkelti kitur, teigiant, jog „pasielgimas vis dėl to pakenkė jo, kaip mokytojų auklėtojų vadovo, autoritetui ir pažemino jį vietos visuomenės akyse [...]. Jį iš šio regiono reikėtų perkelti kur kitur, nes čia gausu lenkiško gaivalo, kuris kiekvieną lietuvio, ypačiai valdininko, silpnę panaudoja antitautiškai propagandai“⁶³.

Mokytojui tekęs neoficialaus valdžios atstovo kaime vaidmuo pareikalavo iš jo nepriekaištingos moralinės reputacijos – pasak A. Smetonos, mokytojai „savo pavyzdingu gyvenimu“ turi rodyti, „koks privalo būti suaugęs žmogus“, todėl „mokytojui reikalingas ne tik švietimo vyresnybės, bet ir aplinkos gyventojų, ypatingai tėvų pasitikėjimas, su kuriais jam tenka nuolat susitikti ir daug bendrai dirbti“⁶⁴. Pritardamas A. Smetonai pedagogas Juozas Geniušas samprotavo: „Blogas mokytojo elgimasis įžeis, apvils vaikus ir jų tėvus, kels nerimo visuomenėje. Ir čia mokytojo negalima lyginti su bet kurios kitos įstaigos tarnautoju, kuris tik bendrų visiems piliečiams padorumo dėsnių yra varžomas, o mokytojas, be to, niekados neturi pamiršti jam užduotos žmonių švietimo ir kultūrinimo misijos. Mokytojo vardas neleidžia mokytojui bet kaip elgtis“⁶⁵. Norėtusi pridurti: mokytojas buvo vienintelis tarnautojas kaime, kuriam atlyginimą mokėjo valstybė, o tai kaimo žmogaus akyse jį darė valdžios atstovu, nors ir neoficialiu, todėl niekada to nepamiršdama valdžia jautriai reagavo į visuomenės nusiskundimus amoralio mokytojo elgesiu. Netinkamas mokytojo elgesys vertintas kaip iššūkis valdžiai, visuomenei ir pačiai mokytojų bendruomenei: „Kiek patyriau iš aplinkinių žmonių, mokytojas Bacevičius ir dabar girtuokliauja kuo labai piktina visuomenę [...] palikti jį būtų ne patogu, atsižvelgiant ne tik į visuomenę, bet ir į pačius mokytojus“⁶⁶.

Jei mokytojai turėjo tapti sektino elgesio etalonu kaimo žmogui, ar galėjo valdžia taikstyti su jų tarpusavio nesantaika ir intrigomis? Suprantama, siekta neleisti įsivyrauti nesantaikai tarp mokytojų, nes tai, vieno mokyklų inspektoriaus

⁶¹ Turžėnų valsčiaus valdybos 1927 09 23 raštas Kauno aps. I rajono pradžios mokyklų inspektoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 565, l. 395.

⁶² Kauno aps. I rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1927 10 26 raštas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 565, l. 394.

⁶³ Pradžios mokyklų vizitatoriaus P. Papeckio 1936 05 09 pranešimas Pradžios mokslo departamento direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2496, l. 83.

⁶⁴ A. Smetona, *Pasakyta parašyta*, Kaunas, 1935, p. 59.

⁶⁵ J. Geniušas, *Radio pašnekesiai su mokytojais ir tėvais*, Kaunas, 1930, p. 7.

⁶⁶ Tauragės aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1931 03 21 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1065, l. 180.

teigimu, „reiškiniai yra per daug kenksmingi mokyklos ir visuomenės darbui“⁶⁷. Juo labiau kad kelių pradžios mokykloje dirbančių mokytojų tarpusavio vaidai paprastai peržengdavo mokyklos sienas, nejučia įtraukdami likusią bažnytkaimio inteligentiją. Todėl šis Pandėlio policijos nuovados viršininko susirūpinimas neturėtų stebinti: „Toks mokytojų intrigavimas ir nesugyvenimas ne tik žalingai ir skaudžiai atsiliepia į vaikų auklėjimą, bet ir į visuomeninį ir organizacinį gyvenimą. Kaip žinoma, provincijoje inteligentiškų jėgų stoka ir jų daugumą sudaro mokytojai, iš kurių pavyzdį ima ir kaimų gyventojai“⁶⁸. Kartais vietinė inteligentija pati sutrukdydavo atsirasti mokytojui, kurio reputacija, jos manymu, buvo abejotina. Antai Katalikų veikimo centro Pasvalio skyrius, 1928 m. sužinojęs, jog į Pasvalio parapijos Levaniškio pradžios mokyklą ruošiamasi atkelti mokytoją, kurios broliai buvo nuteisti už kriminalinius nusikaltimus, dėjo visas pastangas, jog šis paskyrimas būtų atšauktas, įrodinėdamas, esą ši mokytoja neturėsianti pasitikėjimo vietinėje visuomenėje, nes ji rūpinosi vieno brolio byla ir siekė, jog šis būtų išteisintas, „ir tokiu būdu stovėdama kaltininko pusėje negalėjo ir negali turėti pasitikėjimą pas Pasvalio valsčiaus gyventojus“⁶⁹.

Valdžia, stebėdama mokytoją, reagavo į kiekvieną nusiskundimą jo darbu ar elgesiu privačiame gyvenime ir atidžiai tyrė kiekvieną skundą nepriklausomai nuo to, ar jis buvo pasirašytas, ar anoniminis. Įprasta priemonė nubausti, o kartu išlaikyti visuomenės akyse susvyravusį mokytojo autoritetą – perkelti jį dirbti į kitą mokyklą. Tuo norėta ne tik atstatyti susvyravusį mokytojo ir mokyklos institucijų autoritetą (pačiam mokytojui tarsi sudarant sąlygas naujoje vietoje „pasitaityti“) ir kartu palaikyti joms taikomus aukštus moralinius reikalavimus, bet ir nesąmoningai siekta apsaugoti valdžios, kurios neoficialiu atstovu buvo tapęs mokytojas, autoritetą.

Dauguma skundų dėl mokytojo elgesio nepasitvirtindavo, tačiau kartais inspektorius, atsižvelgdamas į tai, jog „kaimo žmonės kerštingi, linkę bylinėtis, ne visuomet skaitydamiesi su priemonėmis“, ir norėdamas išvengti galimų nesusipratimų ateityje, pasiūlydavo mokytoją perkelti į kitą mokyklą⁷⁰. Žinomas atvejis, kai vardan mokytojo autoriteto išsaugojimo ne tik nusileista nepagrįstiems skundams ir mokytojas perkeltas dirbti kitur, bet ir pati mokykla perkelta į gretimą kaimą tikintis, jog naujoje vietoje pagarba mokytojui ir mokyklai būsianti didesnė⁷¹. Kartą mokytojas, neapsikentęs per penkerius darbo metus įgytų, pasak jo, „įvairių priešininkų“ skleidžiamų jo autoritetą žeminančių gandų, pats pasiprašė perkeltas dirbti į kitur⁷².

⁶⁷ Biržų aps. I rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1936 04 17 raštas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 6, b. 212, l. 163.

⁶⁸ Pandėlio policijos nuovados viršininko 1933 03 06 raportas Rokiškio aps. viršininkui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2856, l. 25.

⁶⁹ Katalikų veikimo centro Pasvalio skyrius 1928 09 25 raštas Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1023, l. 199.

⁷⁰ Ukmergės aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1928 07 25 raštas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1006, l. 168.

⁷¹ Ukmergės aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1933 02 01 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 843, l. 456.

⁷² Paderiškių pradžios mokyklos vedėjo K. Vaišnio 1928 08 22 prašymas Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 565, l. 456.

Inspektoriui kartais tekdavo gerokai pasukti galvą, kaip sudėlioti mokytojų skyrimus, jog būtų patenkinti ir ugdymo poreikiai, ir mokytojai sugebėtų įgyti autoritetą visuomenėje bei būtų pajėgūs paveikti juos supančią aplinką. Štai kaip naujų skyrimų į Gudžiūnų pradinę mokyklą tikslą aiškino Kėdainių apskrities pradinių mokyklų inspektorius: „Ten reikalingi abu nauji ir tai ne eiliniai, o kiek galima parinkti, įtakingi mokytojai, kad sugebėtų prieiti prie žmonių ir sugebėtų ir padėtų pašalinti iš Gudžiūnų tąjį kažkokį „raugą““⁷³.

Suprantama, autoritetu mokytojas jį supančioje bendruomenėje netaps, jei vengs bendravimo su žmonėmis, todėl Švietimo ministerija laikėsi nuostatos, jog mokytojų suartėjimas su tėvais „privalomas ir ugdomas“, teigdama, esą dėl jo stokos „dažnai kalti ir patys mokytojai, kad nenori ar nesugeba prisiderinti prie vietos žmonių, jų papročių ir tradicijų [...] netaktas ir nemokėjimas prisiderinti prie vietos sąlygų pakerta mokytojo autoritetą“⁷⁴. Kliūtimi rasti bendrą kalbą su kaimo bendruomene galėjo tapti dideli kultūriniai skirtumai tarp mokytojo ir jį supančios aplinkos, kurių mokytojas galėjo nepajėgti įveikti. Štai kaip Zarasų apskr. pradinių mokyklų inspektorius argumentavo siūlymą vieną mokytoją perkelti dirbti kitur: „Jis yra gimęs ir augęs Marijampolės mieste; jo psichologija griežtai skiriasi nuo kaimo žmonių psichologijos ir dėl to vieni kitų nesupranta“⁷⁵. Ne taip paprasta buvo mokytojui išlaikyti gerus santykius su jį supančia bendruomene. Pernelyg didelis mokytojo atsiribojimas nuo jos galėjo sukelti norą išdidų, bendruomenės akimis žiūrint, mokytoją pamokyti – taip galėjo atsirasti skundas, esą mokytojas žiauriai elgiasi su jų vaikais⁷⁶. Nesugyvenimo su supančia bendruomene priežastimi galėjo tapti puritoniška mokytojo laikysena aplinkinių atžvilgiu. Pasak vieną skundą tyrusio inspektoriaus, „apie daugumą vietos gyventojų, su kuriais tenka jam nuolat susidurti Taryboj ar valsčiaus valdyboj, turi blogą nuomonę, ir kiekvienam prikiša arba proto silpnumą, valios ištvirkimą, netikusias vedybas ir šeimos santykius arba net bjaurius kriminalinius nusikaltimus“. Mokyklų vizitatoriaus nuomone, mokytojas „laužė dėsni, kuris turėtų būti privalomas mokytojams, būtent: stengtis palaikyti gerus santykius su visuomene“⁷⁷.

Reikėtų pridurti, jog pati kaimo mokykla tapo dažnų kaimo bendruomenės materialinių interesų susidūrimo vieta. Nuosavų patalpų neturinti pradinė mokykla (tokių, įvedus privalomą pradinį išsilavinimą, buvo nemažai) galėjo tapti puikiu papildomų pajamų šaltiniu patalpas jai įsikurti galinčiam pasiūlyti ūkininkui. O jei tokių ūkininkų buvo ne vienas, o gretimas kaimas, kurio vaikai lankė tą pačią mokyklą, galėjo pasiūlyti patalpas mokyklai dar palankesnėmis sąlygomis? Į šiuos materialinių interesų susidūrimo nulemtus konfliktus ne savo noru būdavo įtraukiamas ir mokytojas. Nepagrįsto skundo, esą mokytojas „vaikus moko ne mokslo, bet komunizmo,

⁷³ Kėdainių aps. I rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1929 10 05 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 590, l. 117.

⁷⁴ Pradžios mokyklų inspektorių suvažiavimo, įvykusio 1937 04 05–06, protokolai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2598, l. 228.

⁷⁵ Zarasų aps. pradžios mokyklų inspektoriaus 1932 03 02 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 907, l. 76.

⁷⁶ Ukmergės aps. pradžios mokyklų inspektoriaus 1931 10 31 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 841, l. 200.

⁷⁷ Mokyklų vizitatoriaus J. Grabausko 1926 08 18 pranešimas Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 1, b. 2530, l. 69–70.

būtent: įkalbinėja vaikus, kad neklausytų tėvų, kunigo, nekalbėtų poterių, neitų į Bažnyčią ir netikėtų į Dievą ir religiją“, be to, vaikus muša ir keikia bjauriausiais išsireiškimais⁷⁸, priežastimi galėjo būti dviejų kaimų, susivaidijusių dėl to, kuriame iš jų turi būti pradinė mokykla, konfliktas. Skundas gimė todėl, jog dviejų kaimų konflikto įkaitu tapęs mokytojas stijo vieno iš kaimų pusėn, o kaimas, kuriame iki tol veikė mokykla, pamatęs, jog „mokyklos buto tinkamumas išeina ne jų naudai, ir kad mokyklos vedėjas jų neparems“, nusprendė tokiu „nedėkingu“ mokytoju atsikratyti⁷⁹. Mokytojas galėjo patekti į mokyklai nuomojamą patalpą „šeimininko“ nemalonę uždraudęs šiam naudotis mokyklos malkomis ar atsisakęs jo paslaugų palaikant švarą mokykloje, jei šis darbą atlikdavo nesąžiningai⁸⁰.

Mokytojo autoritetu ima naudotis norintys suvesti su mokytoju asmenines sąskaitas. Juk skundo dėl netinkamo mokytojo elgesio priežastimi galėjo būti pavydas. Štai kaip vieno skundo atsiradimo priežastis aiškino jį tyręs mokyklų pradžios inspektorius: „Visas nepasitenkinimas mok K. – A. kilo iš pavydo, kad ji „gaudama didelę algą“ ištekojo už mokyklos namo savininko, gan turtingo žmogaus ir tuo užkirto kelią „pasiekti laimei“ artimai skundikams mergaitei“⁸¹. Švietimo ministerijai adresuotas mokinių tėvų komiteto prašymas „duoti rimtą mokytoją“, nes jų vaikus mokanti mokytoja „yra tikra paleistuvė: pirmiau gyveno su vedusiu žmogumi, gi dabar su šeimininkų sūnais ir su kitais kaimynų jaunais berniukais“, galėjo būti paprasčiausiu šmeižtu iš pavydo⁸². Dažnai šmeižikiško skundo priežastimi tapdavo vienaip ar kitaip pažeisti skundėjo turtiniai interesai. Tad prašymas pakeisti mokytoją, kuris, pasak prašymą pasirašiusių Daugėnų pradžios mokyklos Tėvų komiteto narių, „labai žiauriai apseina su mūsų vaikais, gąsdina ir muša [...] apart to dar jis nemokina mūsų vaikų kaimo rankdarbio, ko mes neatbūtinai reikalaujame“⁸³, gimė dėl mokytojo giminių turtinių ginčų⁸⁴. Principingai mokytojai ėmusių žygių perkelti mokyklą į tinkamesnę patalpą ir pareikalavus mokyklos nuomojamą patalpą savininke sąžiningai atlikti mokyklos sargo pareigas, ministeriją pasiekė pastarosios skundas su iš piršto laužtais kaltinimais, esą mokytoja „beveik kiekvieną naktį su draugais girtuokliauja neduodama mums ramybės miegoti“, siundo mokinius iš jos tyčiotis, o mokyklos lentoje piešia jos karikatūras „didele nosia, su kupra ir taip toliau“⁸⁵.

⁷⁸ Daukliūnų kaimo gyventojų 1931 02 12 skundas Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 571, l. 298.

⁷⁹ Kauno aps. I rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1931 04 09 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 571, l. 296.

⁸⁰ Kauno aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1931 10 30 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 573, l. 386–387.

⁸¹ Ukmergės aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1928 07 25 raštas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 1006, l. 168.

⁸² Paliepių k. Pradinės mokyklos Tėvų komiteto 1928 08 29 prašymas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 682, l. 127.

⁸³ Daugėnų k.. Pradinės mokyklos Tėvų komiteto prašymas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 801, l. 214.

⁸⁴ Telšių aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1932 01 18 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 801, l. 212.

⁸⁵ A. Rimeikienės, gyv. Kražių vals., 1935 04 05 skundas švietimo ministrui; Raseinių aps. I rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1935 04 25 raštas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 689, l. 177–179.

Rūpestis mokytojo autoritetu ir moralinės reputacijos sauga Švietimo ministeriją skatino nepamiršti mokytojo religinės pasaulėžiūros. Pradžios mokslo departamento direktoriaus Motiejaus Miškinio pradinių mokyklų inspektoriams išsakyta pastaba – „Negražu, kai netikintis mokytojas viešai demonstruoja tą savo netikėjimą ir pažeidžia tikinčiųjų tėvų jausmus“⁸⁶ – atspindėjo nuostatą atidžiai sekti, jog mokytojai savo elgesiu neužgautų juos supančios visuomenės tikybinių jausmų. Tuo tarpu skundai dėl mokytojo „prieštikiškinio nusistatymo“ atsirasti pakako mokytojui mokykloje prieš pamokas kalbamos maldos metu nepersišęžnoti⁸⁷. 1929-ųjų gale Švietimo ministeriją pasiekė anoniminis skundas iš Dusetų, kurio autorius apie vietinį pradinės mokyklos mokytoją rašė: „Būdamas mūsų vaikučių auklėtojas turi būti tikras katalikas, o ne bedievis, kuris kataliko pareigų nepildo, retai vaikščiodamas į bažnyčią ne kiek negerbia šventenybės, atėjęs nesisikaito su bažnyčia, o kaip su teatru, pastovi kaip baslys ir išeina“. Anoniminio skundo autorius pateikė nekatalikiško šio mokytojo elgesio pavyzdį, kuris esą papiktinęs katalikišką Dusetų visuomenę, – mokytojas sekmadienio rytą mišių metu statė stulpą radijo antenai⁸⁸. Šį skundą tyręs inspektorius Švietimo ministeriją informavo, jog skundą parašiusi „viena Dusetų miestelio davatkėlė“, skundžiamas mokytojas „yra tautiško-kriščiioniško nusistatymo“⁸⁹, o Dusetų parapijos klebonas patvirtinęs, jog mokytojas „yra praktikuojantis katalikas, jo įtakos dėka jo žmona iš stačiatikių tikybos perėjo į katalikus“⁹⁰.

Nors laisvamaniui mokytojui nebuvo užvertos durys į pradžios mokyklą, tačiau laisvamanybė gerokai apsunkindavo jo dalį. Mokytojas, kuris, pasak mokyklų vizitatoriaus, buvo „kairiuoju ir kiek laisvesnių pažiūrų žmogumi“, papuolęs į aplinką, kurioje ir anksčiau buvo daug laisvamanių, netrukus klebono „ir karštesnių katalikų“ buvo apkaltintas laisvamanybės platinimu. Šį kaltinimą tyrusio mokyklų vizitatoriaus teigimu, „kun. Butkus Aleksandrijoj prieš laisvamanius norėtų turėti talkininką, o mokytojas Tarvydas tokiu talkininku nėra: jis skirtumo tarp katalikų ir laisvamanių nedaro“. Ministerija nusprendė šį mokytoją perkelti į kitą „ne blogesnę mokyklą“, samprotaudamas: nors „mokytojas nėra nusikaltęs“, bet „būtų geriau, jei nebūtų nesutarimų tarp mokytojo ir gyventojų“⁹¹.

Tuo tarpu su mokytojo religine netolerancija, kaip galinčia itin papiktinti visuomenę, vienareikšmiškai nesitaikstyta: Kadarų pradžios mokyklos mokinių tėvams evangelikams reformatams pasiskundus, jog mokytojas katalikas jų vaikus nuolat pašiepiąs, esą jie „bambizai“, mokytojas nedelsiant perkeltas į mokyklą,

⁸⁶ Pradžios mokyklų inspektorių suvažiavimo 1937 m. balandžio 5–6 d. protokolai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2598, l. 228.

⁸⁷ Pradžios mokyklų inspektoriaus J. Puodžiukyno 1938 12 10 pranešimas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamento direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2686, l. 94.

⁸⁸ Anoniminis skundas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 905, l. 75.

⁸⁹ Zarasų aps. pradžios mokyklų inspektoriaus 1930 01 03 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 905, l. 73.

⁹⁰ Dusetų klebono raštas Zarasų aps. pradžios mokyklų inspektoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 905, l. 70.

⁹¹ Mokyklų vizitatoriaus J. Puodžiukyno 1936 09 14 pranešimas Pradžios mokslo departamento direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2522, l. 7.

kurią lankė tik katalikų vaikai⁹². Tėvų nepasitenkinimas galėjo kilti ir mokytoju protestantu, dirbančiu katalikiškoje aplinkoje, – toks mokytojas daliai tėvų galėjo pasirodyti „ne tik žalingu tikėjimui, bet ir valstybei“⁹³.

Valdžia stebėjo ir visokeriopai stiprino mokytojo autoritetą visuomenėje, nejučia jį tapatindama su savo – valdžios – autoritetu. Tuo tarpu kaimo bendruomenė turėjo ir kitą tradicinį autoritetą – kunigą.

AUTORITETŲ KONFLIKTAS

1931 m. rugsėjo 2 d. Švietimo ministeriją pasiekė Krinčino pradinės mokyklos tėvų komiteto prašymas vietoje šios mokyklos vedėjo Jono Janonio, kuris „visai netinka mokytojaus pareigoms eiti“, paskirti kitą mokytoją. Tėvų komiteto prašyme teigta, esą mokyklos vedėjas „yra joks pedagogas“, „beveik kasdien yra girtas ir net į klasę girtas ateina“, „ne tik neauklėja vaikų, bet dar tvirkina“⁹⁴. Apskrities pradžios mokyklų inspektoriui apklausus prašymą pasirašiusius tėvus, šie kaltinimus mokytojui atsiėmė teigdami prašymą pasirašę neskaitę⁹⁵, o miestelio vaistininkas inspektoriui paaiškino, jog skundo autorius – vietinis klebonas, kuriam nepatikęs mokytojo „dalyvavimas tautiškose organizacijose ir ypač jo paskaita pradžios mokyklų mokytojų konferencijoje vaikų katechizacijos klausimu“⁹⁶.

1933 m. vasario pradžioje Švietimo ministeriją pasiekė Ubiškės pradinės mokyklos tėvų komiteto skundas, kuriame prašyta iškelti šios mokyklos vedėją Joną Kryžanauską, kuris esą be svarios priežasties iš mokyklos šalina mokinius, blogai auklėja, verčia mokytis šaltoje klasėje ir nešaukia mokinių tėvų susirinkimų⁹⁷. Šį skundą tyrusiam pradžios mokyklų inspektoriui tėvų komiteto nariai prisipažino skundą pasirašę neskaitę, kalėdojančio klebono paprašyti ar vargonininko su zakristijonu paraginti, o pats skundo turinys, pasak pasirašiusių tėvų, „buvo jų savotiškai nušviestas“⁹⁸. Mokytojas kaltinimus atmetė teigdamas, jog „vietos klebonas kun. Z. Syrus pasiryžęs pavartoti visas nors ir

⁹² Papilio vals. Kadarų pradžios mokyklos evangelikų reformatų vaikų tėvų 1936 10 26 skundas Švietimo ministrui; Biržų aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1936 10 29 raštas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 6, b. 212, l. 27–28.

⁹³ Linkaičių vals. Rupėkų kaimo gyventojų 1928 08 01 prašymas pradžios mokslo tarėjui; Raseinių aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1928 08 16 raštas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 682, l. 149–150.

⁹⁴ Krinčino pradinės mokyklos tėvų komiteto 1931 08 30 prašymas Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 538, l. 42.

⁹⁵ Krinčino pradinės mokyklos tėvų komiteto 1931 09 16 skundo tyrimo medžiaga, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 538, l. 44.

⁹⁶ Vaistininko Viliaus Matuzevičiaus, gyvenančio Krinčine, 1931 09 16 atsakymas Biržų apskrities I rajono pradžios mokyklų inspektoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 538, l. 43.

⁹⁷ Ubiškės pradinės mokyklos Tėvų komiteto 1933 01 30 skundas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 802, l. 278.

⁹⁸ Skundą dėl Ubiškės pradinės mokyklos vedėjo J. Križanausko elgesio pasirašiusiųjų parodymai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 802, l. 279–282.

neteisintas priemonės, kad pakenkti tautiškai nusistačiusiems asmenims“, todėl skundą ir parašęs⁹⁹. Ištyrusi skundą Švietimo ministerija nusprendė nereaguoti, tačiau tuo viskas dar nesibaigė. Kovo pradžioje ministeriją pasiekė kitas, jau paties klebono, o kartu ir Ubiškės pradinės mokyklos kapeliono Z. Syraus, pasirašytas skundas, kurio rankraštis stebėtinai panašus į tėvų komiteto narių anksčiau rašytąjį skundą. Kapeliono rašytame skunde pakartotos jau anksčiau mokytojui prikištos nuodėmės: esą mokytojas blogai auklėja vaikus, todėl šie keikiasi, pravardžiuoja vieni kitus, triukšmauja ir daužo telegrafo stulpų izoliatorius, o tikybos pamokų, kurias jis pats veda, metu „vaikai dirba iš popieriaus paukščius, armonikas, laivus, svaigos žirniais ir popieriaus rutuliukais“¹⁰⁰. Mokytojui J. Kryžanauskui vėl teko rašyti pasiaiškinimą ir prabilti apie paties klebono netaktą tikybos pamokų metu, kai rusų tautybės vaikai vadinami „burliokais“. „Man paėmus „J. L.“ vietos skyrių organizuoti, dauguma „Pavasario“ kuopos narių perėjo į jaunalietuvius ir nuo to laiko pavasarininkai netekę daugumos narių nustojo veikę. Be to, man atvažiavus į Ubiškę, šis klebonas karštai įkalbinėjo nedirbti tautiškose organizacijose, primedamas man koks aš esąs katalikas jei tautininkas. Šiuo laiku klebonas randa manyje pavasarininkų pakrikimo priežastį ir rašo neteisingus skundus man pakenkti“¹⁰¹.

Panašių skundų ketvirtajame dešimtmetyje Švietimo ministerijai netrūko. Tipišką klebono ir mokytojo konflikto genezę atskleidžia šis Pagramančio pradžios mokyklos mokytojo A. Jodelio 1931 m. birželio 23 d. pranešimas Tautininkų sąjungos Tauragės apskrities komitetui: „Nuo 1929 metų rugsėjo mėn. 1 d. esu paskirtas Pagramančio pradžios mokyklos vedėju. Atvykęs į Pagramantį susipažinau su vietos klebonu kun. J. Latviu ir ilgoką laiką gerai sugyvenome. Kun. J. Latvis norėjo pritraukti mane prie Pagramančio „Pavasarininkų“ kuopos veikimo, prašydamas surengti „Pavasarininkams“ paskaitų ir k.t. Vėliau kun. J. Latvis suprato mano organizacinę kryptį ir mudviejų santykiai pablogėjo. Kun. Latvis be jokio pagrindo pradėjo mane vadinti bolševiku ir kitas nesąmones vienam kitam pasakoti. Tuomet aš pažinau jį kaip nesąmoningai karštą krikščionį demokratą. Prisidėjus man prie vietinio šaulių būrio ir tautininkų skyriaus veikimo, santykiai visai blogi pasidarė. Š. m. vasario mėn. 3 d. Tauragės apskrities kriminalinės policijos punkto Vedėjas atsiklausė pas mane apie kun. J. Latvio politinę veikimą ir apie jo sakytus prieš Vyriausybės darbus nukreiptus pamokslus. Ką žinojau tą ir pasakiau neperdėdamas. Kun. J. Latvis apie tai sužinojęs ėmė visu smarkumu prieš mane veikti. Pradėjo rinkti mano rajono mokinių tėvų parašus, kad mane iškėlus iš Pagramančio – nesurinko, nes mokinių tėvai nepritarė jo sumanymui. Po to, pradėjo įkalbinėti mokyklos tėvų komitetą, kad prašytų Šv. M-ją pakeisti mokytoją, bet šis darbas nuėjo veltui“¹⁰².

⁹⁹ Ubiškės pradinės mokyklos vedėjo J. Kryžausko 1933 02 25 pasiaiškinimas Telšių apskrities I rajono pradžios mokyklų inspektoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 802, l. 283.

¹⁰⁰ Ubiškės pradinės mokyklos kapeliono kun. Z. Syraus 1933 02 26 skundas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 802, l. 259–260.

¹⁰¹ Ubiškės pradinės mokyklos vedėjo J. Kryžausko 1933 03 24 pasiaiškinimas Telšių apskrities I rajono pradžios mokyklų inspektoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 802, l. 262–264.

¹⁰² Pagramančio pradžios mokyklos mokytojo A. Jodelio 1931 06 23 pranešimas Lietuvos Tautininkų Sąjungos Tauragės apskrities Komitetui, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 210, l. 21.

Trintis tarp mokytojo ir kunigo prasidėjo tuomet, kai autoritarinis režimas kategoriškai atmetė Katalikų bažnyčios pretenzijas ir siekius pasikėsinti į valstybės rankose sutelktą jaunosios kartos ugdymo monopolį, o iš mokytojo pareikalavo aktyvesnės veiklos politinio režimo atrama turinčiose tapti visuomeninėse organizacijose, taip pat ir jaunimo. Valdžios ir Katalikų bažnyčios konfliktas, nusileidęs iki parapijos lygmens, virto autoritetų konfliktu, išplėskusiu tarp tradicinio bei nekvestionuojamo kaimo bendruomenei Katalikų bažnyčios autoriteto, kuriam atstovavo kunigas, ir racionalaus, nuosekliai konstruojamo valdžios autoriteto, kuriam atstovauti teko mokytojui.

Mokytojas atsiduria valdžios ir Katalikų bažnyčios konflikto epicentre. Šis konfliktas apogėjų pasiekia tuomet, kai 1930 m. rugpjūčio 30 d. Švietimo ministerijos aplinkraščiu „Mokinių organizacijų reikalu“ mokyklose uždraudžiama jaunimo organizacijų, tarp jų ir ateitininkų, veikla, o mokytojai primygtinai paragunami steigti prorežimines jaunimo organizacijas. Bažnyčia nepasitenkinimą valdžios sprendimu išlieja ant valdžios proteguojamų jaunimo organizacijų – pirmiausia jaunalietuvių ir skautų, o kartu ir ant jų vadovais tapusių mokytojų. Tada nuskamba dvasininkijos raginimas tikintiesiems nesitaikstyti su valdžios sprendimu ir protestuoti, o tėvai paraginti visi kaip vienas savo vaikus siųsti į katalikiškas organizacijas¹⁰³. Kai kurie kunigai iš sakyklų pagrasina parapijiečiams: jaunalietuvių ir šaulių organizacijos esančios nekatalikiškos, todėl kunigas nelankys kalėdodamas ir neteiks bažnytinių patarnavimų tiems, kurių vaikai priklausys šioms organizacijoms¹⁰⁴.

Kunigai nevengė pasinaudoti savo autoritetu nuteikdami parapijiečius prieš mokytoją, kurio nepavyko patraukti savo pusėn. Tauragės apskrities viršininko teigimu, Šilalės bažnyčios vikaras kunigas Mikalauskas kurstęs tėvus prieš tos mokyklos mokytoją Armonaitę, nes „ji priguli prie „Jaun. Lietuvos“ organizacijos ir aktyviai dirba tautiškose organizacijose“. Esą anksčiau kun. Mikalauskas visokiais būdais kalbino mokyt. Armonaitę išstoti iš jaunalietuvių organizacijos ir prisidėti prie katalikiškų organizacijų, tačiau šiai atsisakius, pradėjo imtis kitų priemonių – kurstyti prieš ją tėvus¹⁰⁵. Katalikų bažnyčios ir valdžios konfliktui virtus kova už įtaką jaunimui, tarp mokytojo ir kunigo prasidėjo kova dėl jaunimo organizacijų. Angelaičius ėmėsis organizuoti klebonas grasino, jog vaikams nebus leista priimti pirmąją Komuniją, kol šie neišstos iš skautų ir taps angelaičiais¹⁰⁶. Bandydamas užkirsti kelią skautų organizacijos kūrimui klebonas galėjo suformuoti išankstinį priešišką parapijiečių nusistatymą, kuris atsiskleidė Pasvalio pradžios mokyklos mokytojui 1932 m. ėmus organizuoti skautus: mokytojui, bandančiam tėvų susirinkime papasakoti apie skautų organizaciją, tėvai nenorėjo net

¹⁰³ Kunigų pamokslai-agitacija bažnyčiose, susijusi su vyskupų ganytojiško laiško skaitymu, nuo 1930 m. lapkričio 1 d. iki lapkričio 16 d. imtinai, *LCVA*, f. 394, ap. 4, b. 226, l. 192–226.

¹⁰⁴ Bylos dėl kun. Ruokio surengto nelegalaus susirinkimo [1930 m.] santrauka, *LCVA*, f. 394, ap. 4, b. 225, l. 102.

¹⁰⁵ Tauragės apskr. viršininko 1930 12 13 raportas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, *LCVA*, f. 394, ap. 4, b. 225, l. 35.

¹⁰⁶ LMS Žagarės skyriaus 1937 05 21 narių susirinkimo protokolas Nr. 6, *LCVA*, f. 952, ap. 8, b. 17, l. 28.

leisti prabilti¹⁰⁷. Jei tai nepadėdavo, Švietimo ministeriją užplūsdavo skundai.

Nenuostabu, jog mokyklų inspektoriai savo ataskaitą ministerijai apie skundo mokytojo elgesiu tyrimą dažnai pradėdavo išsamiau sąlygų, „kuriose tenka dirbti mokytojams tautininkams“, apylinkėje aptarimu, kaip tai padarė Biržų apskrities pradžios mokyklų inspektorius, referuodamas apie skundą, kuriame amoraliu gyvenimo būdu kaltinta viena pradinės mokyklos mokytoja: „Vabalninko kunigai (jų yra 3) varo smarkiausią akciją prieš Tautiškąją Vyriausybę ir bendrai prieš tautininkus. Jie labai nepatenkinti tais mokytojais, kurie nepasiduoda jų įtakai ir nepadeda jiems organizuoti angeliukų mokyklose ir pavasarininkų jaunimo tarpe. Gi tuos mokytojus, kurie aktingai dalyvauja tautiškose organizacijose, jie tiesiog atakuoja“. Inspektoriaus teigimu, kiek kartų buvo susitikęs su minėtais kunigais, tiek kartų girdėjęs nepagrįstus priekaištus mokytojams tautininkams ir „visai nepamatuotų paniegyrikų „saviesiems mokytojams“, pridurdamas, esąs tikras, jog minėtos mokytojos ministerijai tikrai niekas neskųstų, jei „ji nedalyvautų tautiškose organizacijose, jei ji nebūtų pradėjusi rūpintis įsteigti savo mokyklos rajone „Jaunosios Lietuvos“ skyrių, o mokykloje – skautus“¹⁰⁸.

Likti pasyviais valdžios ir Bažnyčios konflikto stebėtojais mokytojai negalėjo – abi pusės siekė juos patraukti į savo pusę. Valdžia siekė, jog aštrėjant jos santykiams su Bažnyčia mokytojas nedvejodamas stotų jos pusėn ir savo autoritetu ją paremtų – pirmiausia Lietuvių mokytojų tautininkų Dr. J. Basanavičiaus sąjungos nariams priminta pareiga „aiškinti žmonėms vadinamųjų dešiniųjų dabartinį varomą tautos skaldymo darbą, kuris kiršina vieną visuomenės dalį prieš kitą“¹⁰⁹. Stiprėjančią Katalikų bažnyčios ir valdžios priešpriešą savo kailiu pirmiausia pajuto mokytojų tautininkų sąjungos nariai, kurie paprastai rūpinosi tautiškųjų organizacijų veikla. 1931 m. mokytojų tautininkų sąjungos Prienų skyriaus nariai sąjungos Centro valdybai skundėsi, jog Prienų parapijos kunigai „per pamokslus šmeižia prie S-gos priklausančius mokytojus žmonių akyse, vadindami juos tautininkų apaštalais, bedieviais“ ir daro žygius jiems nepatinkančius mokytojus iškelti. Teigta, esą „kunigai negali pakęsti to fakto, kad Prienų apylinkėj beveik visi mokytojai priklauso mūsų skyriui“¹¹⁰.

Nors valdžia turėjo kur kas daugiau svertų patraukti mokytoją į savo pusę, Bažnyčia taip lengvai nusileisti nesiruošė. Iš sakyklų nuskambėjo raginimas „sekti mokytojus, iš kurių pasirodžius, jog šis esąs paklydęs katalikas ar bedievis“, dėti visas pastangas tokį mokytoją nedelsiant pašalinti iš mokyklos, o jo vieton „pastatyti mokytoją kataliką“¹¹¹. Į Švietimo ministeriją plūstelėjusi skundų banga staiga atskleidė, jog pradinėse mokyklose knibždėte knibžda „amoralų, katalikybei priešiš-

¹⁰⁷ Pasvalio Vasario 16-osios pradžios mokyklos vedėjo 1932 04 18 raštas Biržų aps. I rajono pradžios mokyklų inspektoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 539, l. 93.

¹⁰⁸ Biržų apskrities II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1931 11 12 raštas Švietimo ministerijos I departamento direktoriui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 538, l. 2.

¹⁰⁹ LMTS Centro valdybos 1930 11 27 aplinkraštis sąjungos skyriams, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 148, l. 37.

¹¹⁰ LMTS Prienų skyriaus 1931 08 20 raštas LMTS Centro valdybai, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 156, l. 54.

¹¹¹ Ukmergės I nuovados policijos viršininko padėjėjo K. Šlikos 1931 01 04 raportas I nuovados policijos viršininkui, *LCVA*, f. 394, ap. 3, b. 207, l. 246.

kų mokytojų“. Beje, norint tapti katalikybės priešu, pakako nepaklusti mokyklos kapeliono valiai, kuris galėjo pareikalauti, kad ant tos pačios klasės sienos, kur kabo kryžius, nekabėtų Vytis ir Prezidento portretas, nes tai – „per didelis dievinimas asmenų, stabmeldystė“¹¹². Pavyzdžiui, niekaip Gruzdžių parapijos kunigams negalėjo įtikti Gruzdžių pradinės mokyklos mokytojai: 1926 m. ir 1927 m. kunigams neįtikusi mokytojų veikla „Kultūros“ bendrovėje ir jų materialistinė pasaulėžiūra¹¹³, 1931 m. suerzino mokytojų veikla organizuojant jaunalietuvių¹¹⁴.

Vietinis klebonas galėjo turėti asmeninių sąskaitų su mokykla ir jam galėjo neįtikti joks mokytojas – net trys iš eilės vienas kitą pakeitę Vieviržėnų pradinės mokyklos vedėjai vietinio klebono buvo apkaltinti tuo, ką šiandien pavadintume seksualiniu priekabiavimu¹¹⁵.

Kartais mokyklų inspektoriams tekdavo aiškintis painias, panašias į detektyvines istorijas. 1933 m. rudenį Švietimo ministerijoje atsidūrė Gataučių pradinės mokyklos vedėjui priklausę bulvarinio žurnalo numeriai, kurie esą buvę mokyklos bibliotekėlėje. Inspektoriui ėmus aiškintis šią istoriją paaiškėjo, jog į ministeriją šie pateko mokyklos kapeliono „rūpesčiu“, kuris šiuos žurnalus slapta paėmęs ne iš mokyklos bibliotekėlės, bet iš mokytojo buto¹¹⁶. Šią „detektyvinę“ istoriją tyręs inspektorius Švietimo ministerijai rašė: „Ižiūriu mūsų dvasiškiuos nūdienės akcijos pasėkas. Legaliais ir nelegaliais būdais stengiasi žeminti valdininkų vardą, kad tuo būdu sukompromituoti valdžios aparatą žmonių akyse“¹¹⁷.

Katalikų bažnyčia stengėsi nepraleisti nei vienos progos parodyti, jog išimtinai valdžios įtakoje esanti mokykla nėra jau tokia gera ir tautiška, todėl kartais pati griebdavosi tirti savo pačios parašyto skundo, o tyrimo medžiagą vėliau persiųsdavo Švietimo ministerijai. Taip Rietavo dekanui 1933 m. ėmus aiškintis dėl vieno Liolių pradinės mokyklos mokytojo tinkamumo pedagoginiam darbui, paaiškėjo, jog ne jis vienas, o visi Liolių pradinės mokyklos mokytojai blogi: „Nėra abejonės, kad tos mokyklos pedagogai nei Bažnyčiai, nei Valstybei, nei tėvynei ne tik kad nėra naudingi, bet kenksmingi“¹¹⁸, – nepraleista progos įgelti, jog nuo Katalikų bažnyčios įtakos besivaduojanti mokykla netapo nei geresnė, nei tautiškesnė. Tiesa, kartais šiuose kunigų rūpesčiu atsiradusiuose skunduose būdavo ir krislas tiesos, kuri nevengta paversti rąstu – netekusiam kantrybės mokytojui

¹¹² Telšių aps. I rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1933 12 05 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 802, l. 77.

¹¹³ Gruzdžių pradinės mokyklos vedėjo 1926 10 26 raštas Šiaulių apskrities II rajono pradžios mokyklų inspektoriui; Gruzdžių pradinės mokyklos mokinių tėvų prašymas Švietimo ministrui; Mokyklų vizitatoriaus J. Puodžiukyno 1927 01 28 pranešimas Pradžios mokslo tarėjui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 755, l. 361–362, 367, 384.

¹¹⁴ Šiaulių apskrities II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1931 07 02 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 761, l. 198–199.

¹¹⁵ Kretingos aps. I rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1936 02 11 raštas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2856, l. 215 b.

¹¹⁶ Biržų apskrities II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1933 09 22 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 540, l. 36–38.

¹¹⁷ Biržų apskrities II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1933 10 09 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 540, l. 7.

¹¹⁸ Telšių vyskupo 1933 04 14 raštas Švietimo ministerijai, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 802, l. 182.

sudavus mokiniui per galvą gimė skundas apie žiauriu elgesiu garsėjanti mokytoją¹¹⁹. Marijampolės apskr. pradžios mokyklų inspektorius, tirdamas 1930 m. jį pasiekusius Balbieriškio pradinės mokyklos tėvų prašymuose esančius kaltinimus pradinės mokyklos mokytojui, pripažino: nors „visas skundas turi daugiau srovinių, o ne pedagoginį pagrindą“, o „kaltinimai per daug išpūsti“, tačiau matyti ir tai, jog mokytojas „ne visur pajėgė išlaikyti mokytojui reikiamą taktą“¹²⁰. Reikėtų pridurti, jog konfliktui išplieskus abi pusės padariusios „daug netakto“¹²¹.

Minėjome, jog mokytoją supančioje aplinkoje buvo kitas autoritetas – parapijos klebonas, kuris atstovavo Bažnyčiai – nekvestionuojamam moraliniui autoritetui. Valdžia buvo priversta skaitytis su Katalikų bažnyčios nuomone ir jos moraliniu autoritetu, tačiau jos žodis ne visada buvo paskutinis – Bažnyčios nuomonė valdžiai buvo svarbi tiek, kiek jos moraliniam autoritetui pakluso visuomenė. 1937 m. Rietavo pradinės mokyklos mokytoja užregistravo civilinę santuoką su suspenduotu kunigu. Šis įvykis, virtęs vietine sensacija, tapo visuomenės visapusiškai narstoma tema. Susirūpinimą mokytoja, kuri „savo pavyzdžiu paneigė Katalikų bažnyčios discipliną“, Švietimo ministerijai išsakė Telšių vyskupas ir mokyklos tėvų komitetas. Ministerija jau ruošėsi nusileisti Bažnyčios ir tėvų komiteto spaudimui ir mokytoją perkelti į kitą mokyklą, tačiau mokytojai pareiškus, jog „savo išteklėjimu nusikalstamo darbo nepadariusi“ ir atsisakius rašyti prašymą ją perkelti į kitą mokyklą, taip pat paaiškęs, jog prieš mokytoją „varoma akcija yra ne tėvų, bet pašalinio žmogaus“ (labai stengėsi parapijos klebonas), ministerija persigalvojo. Tokį sprendimą nulėmė įsitikinimas, jog šis mokytojos žingsnis nepapiktino visuomenės – vadinasi ir mokytojos autoritetui nepakenkė¹²².

Pažerų parapijos klebono nusiskundime Švietimo ministerijai „blogais mokytojais“ yra toks paaiškinimas: „Rašau čia ne kokiais asmens sumetimais, bet kaip parapijos klebonas. Statau naują mūro bažnyčią ir čia pajutau vaisius mokytojo įtakos į parapijiečius. Su tais parapijiečiais, kurie jo įtakoje, vis kas kart sunkiau susikalbėti“¹²³. Matyt, tikruoju motyvu, paskatinusiu kleboną parašyti parapijos vardu raštą Švietimo ministerijai, ir tapo klebono nepasitenkinimas mokytojais, kurie, jo manymu, buvo kalti dėl susvyravusio autoriteto. Iš esmės tai atspindėjo bendrą dvasininkijos nepasitenkinimą mokytojais, kurie savo autoriteto nenorėjo subordinuoti kunigo autoritetui. Valdžia klebonui nusileisti nesiruošė ir neįtikusių mokytojų iškelti neskubėjo samprotaudama: „Naujai atsikėlusiems mokytojams čia gyventi ir priklausyti nuo parapijos dvasiškių, taip pat būtų nejauku“¹²⁴. Be to, juk nusileisti klebonui reikėdė pripažinti ne tik mokytojo autoriteto subordinavimą klebono auto-

¹¹⁹ Šiaulių apskrities II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1931 07 02 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 761, l. 198–199.

¹²⁰ Marijampolės apskrities II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1930 03 17 raštas Švietimo ministerijos I departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 626, l. 51.

¹²¹ Marijampolės apskrities pradžios mokyklų inspekcijos 1939 06 19 raštas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2683, l. 73.

¹²² Telšių aps. II rajono pradžios mokyklų inspektoriaus 1937 02 10 raštas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 6, b. 189, l. 160.

¹²³ Vilkaviškio vyskupijos Pažerų katalikų parapijos 1939 05 10 raštas Švietimo ministrui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2683, l. 76.

¹²⁴ Marijampolės aps. pradžios mokyklų inspekcijos 1939 06 19 raštas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamentui, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 2683, l. 73.

ritetui, bet kartu ir valdžios autoriteto subordinaciją Bažnyčiai.

Valdžios priešakyje stovintis A. Smetona šį mokytojų ir dvasininkų konfliktą aiškino autoritetų susirėmimu, pasireiškusiu Bažnyčios atstovų nenoru susitaikyti su tuo, jog šalia tiek daug įtakos seniau turėjusios visuomenei parapijos pasirodo jos konkurentas – valsčius su mokykla: „Valstybė ir savivaldybės steigia mokyklas, o ne klebonija. Katelės atliko savo kilnų uždavinį ir šiandien juos atstoja mokytojai“. Sektinu pavyzdžiu A. Smetonai atrodė Musolinio Italija: „tautiškas jaunimo auklėjimas tenai pripažintas, bet neatstumta ir bažnyčios įtaka“. Jis priekaištavo dvasininkams: „Kiek žalos padaro auklėjimui tie mūsų dvasininkai, kurie kerštingai moko žmones, ypatingai jaunimą, kad tauta ir valstybė su savo valdžia esančios menknėkės prieš bažnyčią“¹²⁵. Šito nacionalizmo ideologija pagrįstas autoritarinis režimas Bažnyčiai atleisti nesiruošė.

Politinio režimo nuomonė buvo vienareikšmė: Katalikų bažnyčia gali pretenduoti tik į moralinio autoriteto viršenybę, o mokytojo autoritetas negali būti subordinuotas kunigo autoritetui – tai atsispindi ir Izidoriaus Tamošaičio parašytuose „Lietuvių mokytojų tautininkų Dr. Basanavičiaus vardo sąjungos ideologijos pagrinduose“¹²⁶. Taigi mokytojų ir dvasininkų konfliktas reiškė tradicinio, kuriam atstovavo kunigas, ir nuosekliai konstruojamo racionalaus valdžios autoriteto, kuriam atstovavo mokytojas, sandūrą.

Tuo metu, kai valdžia laikėsi tvirtos pozicijos ir Bažnyčiai nusileisti nesiruošė, visuomenei teko pasirinkti. Apsisprendimo dramatiškumą atskleidžia 1934 m. gruodžio 2 d. įvykusio Vabalninko pradinės mokyklos tėvų susirinkimo, kuriame svarstytas skautų organizacijos likimas mokykloje, protokolas. Tąkart tėvų komiteto pirmininkas pareiškė: „Jau pereinamais metais buvo nuomonių skirtumas dėl skautų įvedimo. Ir visus metus tai buvo nesusipratimų objektas. Valdžia nori – ir mes prieš jos norus neisim“. Po šio pareiškimo pasigirdus abejonėms, esą „skautų nelaimina nei vyskupas, nei popiežius“, kitas tėvas atkirtęs: „Kas Dievo – Dievui, bet neužmirškite ir tėvynės. [...] Ir iš viso, kaip drįstate skautus liesti! Eidami prieš skautus, einate prieš vyriausybę, prieš įstatymus. [...] Kai atsidursit kalėjime, bus per vėlu“¹²⁷.

ĮVADAS

1. Politiniam režimui iš mokytojų pareikalavus besąlygiško lojalumo įrodymų, jų lojalumas virto aktyviu režimo rėmimu, pavertusiu juos neoficialiais valdžios atstovais kaime.

2. Mokytojo autoritetą kaimo bendruomenėje sąlygojo ne tik socialinis statusas, bet ir nuoseklios politinio režimo pastangos jį konstruojant ir palaikant. Tuo pat metu jis turėjo atstovauti ir valdžios autoritetui.

3. Kaimo mokytojui patikėjus atstovauti racionaliam, nuosekliai konstruojamam

¹²⁵ Valstybės Prezidento A. Smetonos kalba, pasakyta š. m. gegužės mėn. 25 d. mok. Tautininkų dr. J. Basanavičiaus s-gos visuotiniame skyrių atstovų suvažiavime, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 11, p. 194.

¹²⁶ I. Tamošaitis, *Lietuvių mokytojų tautininkų Dr. Basanavičiaus vardo sąjungos ideologijos pagrindai*, Kaunas, 1930.

¹²⁷ Vabalninko pradinės mokyklos tėvų susirinkimo, įvykusio 1934 12 02, protokolas Nr. 4, *LCVA*, f. 391, ap. 3, b. 541, l. 102.

valdžios autoritetui, tai tapo konflikto priežastimi tarp šiam autoritetui atstovaujančio mokytojo ir kunigo – tradicinio kaimo bendruomenei Katalikų bažnyčios autoriteto atstovo.

Gauta 2004 11 10

Dangiras Mačiulis

COUNTRYSIDE TEACHER IN INTERWAR LITHUANIA: LOYAL TOWARDS AUTHORITIES AND AUTHORITY TO THE PUBLIC

Summary

In the interwar period, the majority of primary school teachers in Lithuania lived and worked in the countryside, surrounded with peasantry – the broadest, poorly educated stratum of population. Such surroundings determined in advance a high social status and potential prestige of a teacher in local community. For this reason, the teachers of primary schools were especially attractive to all political and world outlook (*Weltanschauung*) movements, which desired to have teachers in their ranks. The attempts happened to force teachers to become associate against their will, although quite rarely, as the lack of political culture usually was recovered by the mechanism of parliamentary democracy.

The situation changed after the military coup in 1926, when the authoritarian regime started resolutely and in consecutive order to compel teachers to become “associates”, requiring not to limit themselves with only educational activities at school, but also to raise loyalty towards authorities in public.

But the teacher, who had to foster loyalty towards the political regime, ought to distinguish by having virtue of loyalty towards authorities himself. As the political regime required to prove the teachers’ implicit loyalty, this turned into an active support of the regime and manifested itself by acting in the public organizations that were under the wardship of authorities. Thus, the teachers converted into unofficial representatives of authorities in Lithuanian countryside.

However, in order to play the striking role of unofficial representative of authorities, a teacher had to be an unquestionable authority in his surroundings, which was not so easy to achieve, even if there were enough preconditions. The teacher’s prestige became a headache of the political regime. The authorities protected and consolidated the teacher’s prestige in society and did this in every possible way, thus imperceptibly identifying the teacher’s authority with the authority of State power.

However, the countryside community had another traditional authority – a priest. When teachers started to represent the rational, constructed in consecutive order authority of State power, the conflict arose between the teacher as authority and the priest who represented the authority of Catholic Church (so traditional in countryside community).